

ERNEST BELENGUER CEBRIÀ

Jaume I i el seu regnat

Pagès editors
LLEIDA, 2007

© Ernest Belenguier Cebrià, 2006

© (imatge de la coberta): AISA, 2007. "Jurament dels vassalls davant del rei Jaume I." Miniatura del *Llibre Verd o llibre dels privilegis de la ciutat de Barcelona*. Casa de l'Ardiaca, Barcelona.

© d'aquesta edició: Pagès editors, S L, 2007

Sant Salvador, 8 - 25005 Lleida

ed.pages.editors@cambrescat.es

www.pageseditors.com

Primera edició: desembre de 2007

Dipòsit legal: L-1.518-2007

ISBN: 978-84-9779-860-0

Imprès a Arts Gràfiques Bobalà, S L

La primera època de Jaume I: de nen a rei veritable

1. El naixement «miraculós» de Jaume I

*Nostre pare lo rei en Pere no volia veser nostra mare la
reina, e esdevenç-se que una vegada lo rei nostre pare fo en
Llates, e la reina nostra mare fo en Miravalls. E venc al
rei un ric-hom, per nom Guillem d'Alcalà, e pregà'l tant
que el fèu venir a Miravalls, on era la reina nostra mare.
E aquella nit que abdós foren a Miravalls, volc Nostre
Senyor que nós fossem engenrats*

(Jaume I, 1971, paràgraf 5, p. 5.)

Es pot discutir si l'anomenat *Llibre dels feits* és autènticament una crònica de Jaume I. Una immensa majoria d'historiadors ho assenyalen així; també, és clar, un especialista tan notable com Ferran Soldevila. Malgrat tot, ningú dubta que hi ha influències d'un poema trobadoresc o d'elements èpics de la llegenda del rei anglès Artús. Però, en conjunt, s'accepta que el *Llibre dels feits* va ser escrit, o millor dit dictat, per un rei vell molts anys més tard que passessin aquests fets. Els uns, comentats per persones del seu voltant, que els sabien d'altres d'anteriors. Uns altres, desenvolupats segons plaïa al rei, que subratllava tot allò que més el podia afavorir.

No parlem de les memòries d'un polític actual. En absolut. Jaume I no arribava a tant. Ell era —valgui l'expressió— més objectiu i, al mateix temps, més personal i entre sobri i emotiu en tot allò que exposava. Per això, un historiador d'avui dia no es pot oblidar del *Llibre dels feits*: seria com enfangar d'entrada tota la seva història. Un historiador, és clar, ha d'establir comparacions, analitzar passatges del *Llibre* amb documents de l'època, coneguts més tard, i aplicar a aquell temps tot el que ara se sap gràcies a la investigació. Però, a vegades, la senzillesa i la sobrietat del *Llibre dels feits* es revela com una font inesgotable.

Per això, he volgut començar aquest apartat —el primer de tots, el que fa llum a l'engendrament de Jaume I, tan difícil com quasi miraculós— pel *Llibre dels feits*, en el qual, d'altra banda, es diu poc sobre aquest engendrament. Que Pere, anomenat ja aleshores el Catòlic, no volia la seva dona, Maria de Montpeller, era del tot conegut per les mateixes persones que, amb els reis, van viure en aquella època. El rei, casat amb Maria de Montpeller des del 1204, hi havia arribat a tenir una filla, Sança (1205), que va morir poc després. El rei es va separar més tard de Maria i ja va demanar l'anul·lació del matrimoni al papa el 1206. Per això, aquella nit —diguem-ne d'amor— quasi va ser un miracle, en trobar-se molt a prop els que encara eren marit i muller. A Lattes, l'un; a Miravalls, l'altre; Montpeller, al fons: aquest és l'escenari de l'engendrament de Jaume I. Sembla que es va aprofitar l'estada més llarga de Pere en aquella regió el 1207, després d'abandonar Maria, la seva esposa.

Però, què significava Maria per a Pere? Ferran Soldevila, recollint el testimoni del segon gran cronista medieval que va ser Bernat Desclot, dóna les raons per les quals Pere el Catòlic aviat es va desencantar d'aquest matrimoni. Al cap i a la fi, ell era rei i important, i ella només senyora de Montpeller, no filla de rei. Pere el Catòlic oblidava que allò que ell havia volgut era Montpeller i que això era el que Maria li va donar plenament i per sempre amb la seva unió. Potser per la conducta irregular del seu pare i, sense arribar a tantes explicacions, el *Llibre dels feits* defensa la mare. Es tenia present, a més, que així Jaume I procedia fins i tot d'un llinatge imperial, i prou que ho va subratllar a la seva Crònica. Perquè la seva àvia materna, Eudòxia, podia ser filla, si no neboda, de Manuel I Comnè, emperador de Bizanci entre el 1143 i el 1180. Se la va enviar cap a Catalunya per casar-la amb el seu avi patern, Alfons, després de formular pactes entre el bizantí i un rei que, en aquell moment, semblava que es passava de Cast. Sobre aquest tema, Szabolcs de Vajay aclareix l'entorn familiar (Vajay, 1980, p. 611-631).

Arribada Eudòxia a la Península, va trobar el seu possible marit casat amb Sança de Castella, filla del rei Alfons VII. La política també tenia aleshores incompliments de paraula. I Eudòxia es va esposar després, com va poder, amb Guillem VII de Montpeller, parella que procreà Maria de Montpeller, mare de Jaume I. Però, si no al mateix temps, abans o després, Alfons el Cast i Sança van ser els pares de Pere el Catòlic. I coses del destí —en aquell moment, sense cap dubte, el destí era de Déu—: Pere el Catòlic es va casar amb Maria de Montpeller. Les decisions de Déu es poden, tal vegada, retardar. Això va passar en una generació. Però ja després, no poden deixar d'esdevenir-se.

Jaume I va ser, per tant, designi de Déu. Ja va ser un miracle aquella trobada dels seus pares i, encara més, que només en aquesta trobada la seva mare quedés embarassada. I, després de separar-se del marit, la prenyada Maria, la nit de l'1 al 2 de febrer de 1208, va entrar a l'església de Santa Maria de les Taules de Montpeller portant el nounat Jaume en braços. Aleshores, càntics del *Te Deum Laudamus* ratificaven el fet excepcional, com a mínim. Quan va seguir la marxa cap a l'església de Sant Fermí, aquella expressió santa va canviar pel *Benedictus Dominus Deus Israel*. Sense cap dubte, Jaume I era un miracle de Déu, d'aquell Déu que va voler també que es digués Jaume, un nom especial poc o gens utilitzat a les dinasties europees. Però el va imposar el ciri que es va mantenir encès més temps després que es varen apagar els altres onze, ja que cadascun duia el nom d'un dels apòstols de l'Evangeli. També Déu va voler que l'apòstol major d'Espanya, que ja havia consolidat el camí de Sant Jaume, es vinculés a l'infant rei.

El lector em perdonarà que m'hagi estès en aquestes qüestions i espero que ho faci perquè, en un esforç de síntesi, quasi eliminaré tot allò que segueix la sobrietat miraculosa de l'engendrament al *Llibre dels feits*. Només en citaré alguna cosa; així, Bernat Desclot va més enllà, potser pels rumors, més o menys poètics, de l'època. Per a Desclot, la relació que hem explicat va existir, però va ser producte d'una trampa parada per Maria de Montpeller. Pere el Catòlic, mitjançant un tercer ja citat al *Llibre dels feits* com Guillem d'Alcalà, es va deixar endur per la passió, fins i tot perjudicial per a ell mateix. Guillem d'Alcalà va parlar al rei d'un embolic que tenia i pel qual el Catòlic va anar a Miravalls. Maria de Montpeller va substituir a les fosques l'amant al llit, amb el sí previ d'Alcalà a la petició de la reina.

Ramon Muntaner encara va anar més lluny. No havia estat Maria de Montpeller qui va imaginar l'engany. No havien estat altres que els cònsols i els prohoms de la ciutat, mancats d'un hereu legítim, els qui van proposar a Maria aquesta trapelleria fent-se ells càrrec de tot. Òbviament no del final, ja que només corresponia a la parella reial, un membre de la qual —Pere—, a qui es va imposar la condició de folgar sense cap llum, no va saber qui era aquella dona. Quan se'n va assabentar, tota aquella cort de tafurs de l'amor, que tant havia resat a Déu perquè els mitjans justificuessin el fi, va anar corrents a frenar la ira del rei. Ell va dir que acceptava el fet si tenia l'efecte d'un embaràs, malgrat tots els pesars —certament embarassadors— del rei.

Al final tot dependria de Déu, com se solia pensar a l'època. I en aquest supòsit tant és la senzillesa del *Llibre dels feits* com els pegats afegits dels cronistes posteriors. Però una cosa sí que és certa: Jaume I va ser un miracle, raó per

la qual —no n’hi havia dubte—, essent ell encara un bebè, cap de les pedres que mans anònimes li van llançar per matar-lo va encertar el bressol.

2. El drama del nen Jaume: de Montpeller a Carcassona

Mans anònimes: els historiadors d’aquesta època —Charles de Tourtoulon al capdavant (1874, vol. I, p. 75)— han arribat a creure que podien provenir o bé de l’infant Ferran, oncle carnal de Jaume I, germà que era de Pere el Catòlic, o bé del seu oncle avi Sanç, en aquest cas germà d’Alfons el Cast, qui va ser pare de Pere el Catòlic. De fet, ja viu Jaume, el primer de tots dos va arribar a ser considerat com a probable hereu en el supòsit de la mort del nen.

Aquesta contingència va ser ratificada pel rei Pere. Així, al conveni firmat el juny de 1209 al castell de Mallén amb el rei de Navarra, Pere va al·ludir a eventuals successors seus, com podien ser els seus germans (Miret i Sans, 1905, núm. III, p. 501). És a dir, Alfons II de Provença o aquell Ferran, abat de Montaragó, però quasi més home d’armes que d’oracions.

Perquè aquesta és una altra qüestió: no solament Pere el Catòlic no volia la seva muller Maria, sinó que va fer molt poc cas al seu propi fill Jaume, a qui, com a molt, veia com a controvertit hereu de Montpeller. I aquesta herència, que més d’una vegada es va discutir a Jaume I, fou potser la que més va poder jugar en aquell intent de matar-lo al bressol, que no seria en aquest cas regicidi. Ferran Soldevila va presentar, com a alternativa a Charles de Tourtoulon, la hipòtesi que haguessin estat els fills bastards de Guillem VIII de Montpeller, els quals acusaran sobre manera el naixement d’un nét legítim del seu pare natural (Soldevila, 1968, p. 27). Ja que aquests no solament van poder, o no, atacar el nen Jaume, sinó que fins i tot ho van fer amb Maria de Montpeller, a qui volien treure l’herència. Així ho va intentar més d’una vegada qui s’atorgava el títol de Guillem IX, a vegades formulador de pactes incerts amb Pere el Catòlic. Perquè aquest disposava de tota la legitimitat de Montpeller mentre Maria fos la seva dona, i fins i tot sense ser-ho.

Tot aquest embolic provenia també de la quantitat de pardals que tenia al cap Guillem VIII, senyor de Montpeller, marit d’Eudòxia i pare de Maria de Montpeller. Però aquest senyor es va separar d’Eudòxia i va voler com a esposa Agnès de Castella, amb qui va tenir fills; el primogènit d’aquesta segona parella va ser l’anomenat Guillem IX. Aquest tampoc s’excedia en les peticions. Perquè el testament de Guillem VIII va ser a favor del seu primogènit el 1203, no de la seva filla gran Maria. Si no va valer, va ser perquè el papa Innocenci III, per la butlla *Per venerabilem*, no va reconèixer el segon enllaç

de Guillem VIII i, consegüentment, va mantenir la bastardia del presumpte Guillem IX. Encara més: el casament de la segura hereva Maria de Montpeller amb el rei Pere el Catòlic refermava aquesta línia dinàstica, aragonesa si hi havia un fill d'ambdós, en aquesta ciutat el prestigi de la qual anava en augment (Vidal, 1987, p. 43-47).

Heus aquí que, en els mateixos instants del naixement de Jaume I, els problemes s'acumulaven més que les denes d'un rosari. I, a més de tot plegat, el seu engendrament i naixement entre el maig de 1207 i el febrer de 1208 estaven passant en el moment en què l'heretgia albigea arribava a la plenitud, com la resposta de Roma i la croada a què donaria peu el ja citat Innocenci III. Per això, no seria fàcil mantenir el miracle de Jaume si Déu no volia i, durant molt de temps, feia la impressió que no anava per feina, tot i haver-la començat.

Evidentment, Occitània estava molt agitada. Pere el Catòlic, conegut amb aquest nom en arribar a infeudar la pròpia corona al papa al mateix temps que defensava l'Església davant dels albigesos, va començar a dubtar després del 1204. Abans havia donat tota mena de suports als canvis pacífics de l'Església romana que, amb Domingo de Guzmán, després sant, propiciava un estratagema de major pobresa i semblança amb els herètics albigesos als quals volia atraure. Però el començament dels dominics no va ser precisament un èxit. Aquest estratagema ensopegava amb l'obstinació permanent dels càtars i els dominics acabarien convertint-se en l'orde que donaria lloc al naixement de la Inquisició a l'Església i fins i tot dins de la Corona d'Aragó al segle XIII.

Va ser a partir de llavors quan el rei Pere es va passar en el temps per voler actuar de mediador entre els seus vassalls —el més important el comte de Tolosa— i el pontificat de Roma, en mans del ja ferm Innocenci III després de l'assassinat del legat Pèire de Castelnou ja assenyalat al preàmbul d'emmarcament. Malgrat tot, en alguns moments, feia la impressió que el rei Pere podia arribar a bon port. Però l'oponent a qui ara s'enfrontava en el seu propi terreny, el cap dels croats Simó de Montfort, no va parar de pressionar. I, el que és pitjor, d'apropriar-se de territoris occitans. Per a ell, en el fons, els càtars d'Albi eren una excusa per a tot aquest poder: Besiers (1208) i Carcassona (1208), gran plaça militar, van caure a les seves mans i mig Occitània va viure angoixada des d'aleshores.

Pere el Catòlic, entre el 1209 i el 1213, ho va intentar tot. A vegades, com al sínode d'Aules (1211), va esbrincar públicament el seu cunyat Ramon VI de Tolosa. Li va suggerir que demanés perdó al papa, que li oferís els seus serveis i que afirmés que no acceptava les súpliques dels seus vassalls càtars. En d'altres

moments —cap al 1212—, va pensar en una cosa tan sense cap ni peus com anul·lar Simó de Montfort, aconsellant a Innocenci III que el croat francès estaria molt millor situat a la frontera entre la Hispània cristiana i l'al-Àndalus musulmà. No era cap casualitat que Pere el Catòlic, poc abans de la seva derrota i mort, fos un dels líders cristians a Las Navas de Tolosa (1212).

Però era absurda, és clar, aquesta oferta a Montfort, tenint present l'existència permanent de l'heretgia albigea a Occitània. Ara bé, Pere el Catòlic era com era: «lo pus franc rei que anc fos en Espanya, e el pus cortès, e el pus avinent...», va afirmar Jaume I a la Crònica. Però el *Llibre dels feits* va respondre amb el silenci a d'altres qüestions, ja que «...de les altres bones costums que ell havia no volem parlar per allongament de l'escrit» (Jaume I, 1971, paràgraf 6, p. 5). Com han suggerit els millors historiadors d'aquest període, el final d'aquest escrit sembla més aviat una excusa per no entrar en tot allò que a Jaume I no li agradava del seu pare. Era un tracte sempre parcial i, a vegades, a la contra que el cronista donava respecte al rei Pere, sobretot si després es fa cas al concepte que tenia de la seva mare, Maria de Montpeller. Perquè de «nostra mare, volem aitant dir que, si bona dona havia al món, que ella ho era...» (Jaume I, 1971, paràgraf 7, p. 5).

Realment, no li va flaquejar la memòria al rei Jaume en aquesta comparació que, és clar, li van oferir altres persones o altres escrits. Perquè als cinc anys —no en tenia més— va quedar sense mare i sense pare, en un ordre cronològic de pocs mesos entre ambdues morts. Però, el que no cobreix la narració, ho cobreix la documentació; és a dir, tot allò que ja es coneix per fets esdevinguts.

Perquè el rei Pere, enmig de tota la problemàtica albigea, no va auxiliar el seu fill de cap manera. Més aviat, Jaume va servir, en més d'una ocasió, per ser utilitzat pel seu pare com a catxa —perillosíssima— en el joc de cartes amb què el monarca catalanoaragonès volia vèncer el croat i Roma si feia falta. També el 1211 —gener—, Pere el Catòlic va pactar amb Simó de Montfort un acord que no era poca cosa. La filla del croat, Amícia, petita com qualsevol persona que entrava al càlcul dels adults, es casaria amb el petit Jaume quan ambdós fossin adults. A Jaume li faltaven dies per fer tres anys. Aquí Pere el Catòlic s'arriscava molt i, a més, ho feia amb poca sensibilitat humana.

El nen Jaume va haver de marxar de Montpeller, abandonant la seva mare en un mar de llàgrimes, per ser «alimentat» —aquesta és la paraula que figura al *Llibre dels feits*— per Simó de Montfort. Perquè, si s'analitza el pacte entre Pere el Catòlic i Simó de Montfort, es veu una clara imposició del croat sobre el rei. En aquell temps, ofertes d'aquesta mena solien acabar enviant la pretesa

núvia a casa del futur marit. S'entenia que era ella qui es traslladaria de palau, cort o fortalesa —es digui com es digui— i era ella qui s'havia d'adaptar a nous costums, llengües diferents... perquè seria ella qui viuria allà.

Però, en aquest pacte, qui se'n va és Jaume i tot sembla més un segrest que una primerenca relació promarital. És el nuvi qui s'estableix a la sòlida fortalesa de Carcassona, cedint a més al seu sogre —així ho permetia el rei Pere— la utilització feudal de Montpeller fins a la majoria d'edat de Jaume. Ara bé, s'ha de pensar que aquestes exigències eren massa. Amícia només era filla d'un comte croat. Poc a donar, molt a obtenir. Jaume és fill de rei, d'una corona, certament debilitada, però encara amb molt poder i possibles ofertes d'herència.

Aquestes ofertes es podien esperar fins i tot de Montpeller si es moria qui podia retrotreure els acords firmats amb el seu marit. Però Maria estava tan desesperada que al final acudiria a Roma a demanar ajuda al papa Innocenci III. Només ell podia aturar la pèrdua de la seva ciutat defensant, a més, el seu petit fill Jaume.

3. Els pares de Jaume a primera fila: el matrimoni en crisi

Al cap i a la fi, el problema de Pere el Catòlic, o almenys el que ell planteja personalment, no és solament el dels albigeos. Aquest finalment el portarà a la mort. Però abans, el rei Pere va voler separar-se legalment de Maria de Montpeller. Va aduir que el seu matrimoni no va ser veritable i, per tant, el seu fill Jaume seria fill natural, no legítim. Potser aquesta sigui una altra de les raons per les quals el rei Pere va jugar com va voler amb el seu fill. El va acollir en el supòsit del seu pacte amb Simó de Montfort i anteriorment no va comptar amb ell com a hereu. Potser també, al seu cap o al seu subconscient, hi havia aquella farsa muntada —segons sembla— per la seva pròpia esposa. El *Llibre dels feits* —ja ho hem dit— de cap manera explica aquest muntatge. Però també és veritat que, en aquest llibre, hi surt un nom que els altres cronistes ratifiquen com el director d'escena: Guillem d'Alcalà.

Quant a la legitimitat del matrimoni, Pere el Catòlic, que ambicionava Montpeller i que molt més tard es va relacionar momentàniament amb el bastard Guillem IX, insistia que Maria de Montpeller ja estava casada amb un marit encara viu. Aquesta insistència va abraçar una pila d'anys, entre el 1206 i el 1213. I aquest marit va seguir viu tot aquest temps i encara més: el comte Bernat de Comenge, que va tenir dues filles amb Maria de Montpeller. Però aquell matrimoni de Maria havia estat declarat nul el 1204

per raons de consanguinitat (Miret i Sans, 1905, núm. III, p. 278). Per això es va poder casar Pere el Catòlic amb Maria de Montpeller. I també per això Pere el Catòlic va refusar després el seu matrimoni, sostenint que l'autèntic havia estat el de Maria amb el seu antecessor. Amb tot, Pere el Catòlic no va posar cap però a la donació que Maria de Montpeller li va fer de la seva ciutat com a dot, a més d'altres qüestions polítiques i econòmiques que acabarien en un document del 15 de juny de 1204 favorable als costum del municipi de Montpeller (Vidal, 1987, p. 59-60). En el fons, el rei era, per aquesta cessió, l'amo veritable de la ciutat amb independència de l'anul·lació o no del seu matrimoni, segons ell es pensava.

Aquesta transmissió permetia, a més, al rei de conspirar amb el bastard Guillem IX, a qui havia cedit només en feu la possessió de Montpeller, però essent-ne sempre el rei l'amo definitiu. A més, aquest tractat amb Guillem IX era un projectil del rei Pere contra una esposa tan malferida que, des del començament de 1213, era a Roma. La decisió sobre el real o pretès matrimoni es trobava al seu moment decisiu. Si el papa atorgava el seu veredicta a favor del rei, Maria de Montpeller es quedava sense ningú i Jaume deixava de ser l'hereu.

En el fons, això no agradava ni a Innocenci III ni a Simó de Montfort, que perdria una de les seves peces fonamentals: Jaume, que ja feia dos anys que vivia amb ell a Carcassona (del gener de 1211 al gener del 1213). I segons sembla, o almenys així ho diu la Crònica del rei Jaume, Montfort no va maltractar el seu possible gendre i possible rei. Hi havia, a més, un factor amb el qual no comptaven ni Innocenci III ni Simó de Montfort: l'últim intent de Pere el Catòlic d'abaixar gran part de la pressió sobre Occitània i sobre alguns dels seus comtes, vassalls seus. Pere, pensant en un sí d'Innocenci III a la seva petició d'anul·lació matrimonial, ja pretenia casar-se amb una de les filles del rei Felip August. El rei Pere el Catòlic, al començament del 1213, no disparava precisament amb salves. Més aviat, com a últim recurs, buscava la neutralitat del rei francès en una Occitània que cada vegada semblava més depredada.

Però Pere el Catòlic, en el moment més delicat de la seva vida, per una certa prepotència que li va ser negativa, va oblidar en el seu joc una basa que des de feia anys volia anul·lar totalment: personal, dinàstica i territorial. Era la de Maria de Montpeller. De fet, per les relacions amb Guillem IX, el rei se sentia reconegut com el veritable propietari de Montpeller, com ja hem dit. Però queda una pregunta a l'aire: Com podia Simó de Montfort acceptar aquesta solució si prèviament, al pacte del 1211, se li havia reconegut

la cessió en feu de Montpeller i els seus béns fins a la majoria d'edat del seu possible gendre Jaume I?

Pere el Catòlic s'emballava en un mitjà geogràfic i en una ciutat —Montpeller, a la qual, per cert, no havia arribat cap heretgia— que tenia massa pretendents que entraven en una discussió constant: Maria, Guillem IX, Simó de Montfort, Pere el Catòlic i, sense assabentar-se'n, el petit Jaume. Per solucionar aquest problema, que ella mateixa va crear en cedir la legitimitat de Montpeller a Pere el Catòlic, Maria va acudir a la més alta instància del món. El papa hauria de decidir en això, com també en el seu matrimoni.

4. Cap a la tragèdia: la mort dels reis i la destrucció de l'Occitània catalana

La decisió només seria una, que permet veure el contrast afirmatiu entre el segon i últim i el primer testament de Maria de Montpeller, entre el 1211 i el 1213. Al primer, Maria no va utilitzar el títol de reina d'Aragó i Catalunya. Ella només era, per origen natalici, senyora de Montpeller i, en aquest testament, deixava tota la seva herència al seu fill Jaume, a qui defensava a ultrança, quan aquest ja era a Carcassona. Només en el supòsit de la mort del petit infant, l'herència passaria a les filles que havia tingut amb Bernat de Comenge. No hi havia cap citació als seus germans bastards fills de Guillem VIII, el pare de Maria. El mateix *Llibre dels feits* explica aquesta defensa que la mare va fer del rei Jaume. Maria, amb independència de ser la seva mare —que l'era—, era dona, però la filla legítima de Guillem VIII. I aquesta circumstància no es donava amb els germanastres naturals de Maria de Montpeller, amb la qual cosa perdien qualsevol possible apel·lació de primogenitura viril que poguessin fer.

El segon testament copiava l'anterior, amb una diferència. Ella ja era reina de la Corona d'Aragó, cosa que la feia feliç. Maria ja sabia que el papa Innocenci III havia afirmat la legalitat del seu matrimoni amb Pere el Catòlic. Conseqüentment, la il·legitimitat de la seva anterior unió amb Bernat de Comenge es convertia en un fet indiscutible. En ser així, Jaume I era sens dubte el fill autèntic de la parella reial al qual ella li ho deixava tot, i s'anul·lava també qualsevol intromissió d'una dinastia bastarda a Montpeller. En aquest cas, també es va mantenir l'antiga butlla *Per venerabilem*, que va parar els peus als antics desitjos eròtics del ja mort Guillem VIII.

Però la felicitat va durar poc. L'abril de 1213, Maria intuïa que era a les portes de la mort. Ella havia vençut el seu marit Pere. Havia legitimat

Jaume. Ja era hora, a Roma, de triar sepultura, lluny de la seva terra, a la qual no tindria temps de tornar. Però abans volia assegurar el petit infant: el testament podia i havia de ser ratificat i, a la millor guàrdia pretoriana del cristianisme d'aleshores, donava Maria el seu fill, com ja va dir en l'anterior testament: «*Et volo ut Templum recipiat filium meum et custodiet donec ei illum reddat*» (Miret i Sans, 1905, núm. IV, p. 26-27). Els templers haurien de ser els guardaespalles de l'encara nen Jaume.

Maria, tot i victoriosa, moria a finals d'abril de 1213. Abans, el gener de 1213, Pere va sentir que ja havia perdut totes les seves possibilitats. Era inútil demanar res a Felip August, perquè n'hauria sortit amb les mans buides. Simó de Montfort i Innocenci III tornaven a la càrrega. Des de Roma, el papa ja ho havia fet. A Occitània, el croat ja hi tornava. Els vassalls de Pere li van demanar ajuda. Al cap i a la fi, el comtat de Provença estava a favor seu. Bearn també era seu. Hi insistien, sobretot, els comtats de Tolosa, de Foix i de Comenge. Mig Occitània buscava en ell un salvador. I abans de liderar la guerra, que li queia a sobre davant de l'exèrcit croat, el rei Pere va buscar suport als seus regnes i territoris catalanoaragonesos. Va obtenir poca cosa i tampoc va esperar que li arribessin forces de reserva, com calia esperar del vescomte de Bearn, Guillem de Montcada, i del comte del Rosselló, Nunó Sanç.

No hi havia solució possible. El rei Pere es va llançar així a una bogeria, perdent a Muret (setembre de 1213) la batalla decisiva. Tant era, perquè aleshores els poetes occitans van veure en ell un campió abatut. Aquest és el pensament que neix d'un poema joglaresc català sobre aquesta batalla (Soldevila, 1996, p. 303-306). Una pretesa Renaixença provençal també ho va revivre així al segle XIX. Però, al *Llibre dels feits*, el seu propi fill va establir comparacions religioses gens favorables. El croat Montfort, amb part dels seus soldats, havia combregat abans de la batalla. El rei Pere havia passat la nit amb una dona. Una gosadia tan grossa només es vinculava a la mala disposició de les tropes al moment clau. I, tot i així, aquell nen al qual li han explicat fets que ell no va poder veure; aquell infant el Déu del qual l'ha salvat de tants perills i el continuarà salvant amb la protecció del propi papat; aquell petit que està rebent consells constants davant d'una heretgia a la qual sembla que ajudava el rei Pere; aquell nen, tot i així, en el *Llibre dels feits*, no deixa de donar un cop de mà a un pare valent com ningú: «E aquí morí nostre pare; car així ho ha usat nostre llinyatge tots temps: que, en les batalles que ells han feites ne nós farem, de vençre o morir» (Jaume I, 1971, paràgraf 9, p. 7).

5. El símbol esperançat del retorn del nen rei als seus regnes (1214)

Com per morir-se, estava el petit, però ja rei Jaume. Orfe de mare l'abril de 1213 i de pare el setembre del mateix any, era en mans d'un pretès sogre al qual el *Llibre dels feits*, dècades després, no va atacar. Segons sembla, el rei Jaume va rebre un tracte amable del comte croat. Amb tot, aquesta estada del rei a Carcassona no era la solució ideal. Ja que haurien de passar molts anys encara perquè l'infant pogués millorar la seva situació en arribar a la majoria d'edat i a l'accés a la monarquia. I tot això en el supòsit que el nen arribés a aquesta edat sense córrer el risc d'un accident amb possible coartada. En un moment, Simó de Montfort podia canviar d'opinió respecte al petit i, si no era a Carcassona perquè l'havien cridat els seus soldats, qualsevol mà traïdora el podia ajudar.

Però aquesta idea no va quallar mai en el pensament del comte croat. Si no havia passat res més després de Muret, només que la guerra continuava amb alguns nobles catalans i aragonesos, per què havia de passar ara? Allò que començava a preocupar la noblesa, d'Aragó o de Catalunya, li anava bé a Montfort. El croat continuava així amb les rendes de Montpeller i amb la persona d'un rei manipulable. Per això, a les peticions catalanoaragoneses que se'ls tornés el rei, Montfort va contestar que no. Al comte croat, els èxits de l'exèrcit li havien pujat fins a la barba. Fins i tot feia la impressió que somniava crear-se o tutelar un regne. I justament per això Innocenci III començava a distanciar-se del seu protegit. Per al papa una cosa era eliminar els albigesos. Una altra, tampoc desitjada, que, després del pànic provocat a mig Occitània, se'ls substituís per un subjecte que altivament ambicionava tot el poder.

a) La petició de la Corona i la decisió vigilant del papa: Pere Douai

Innocenci III, a Occitània, havia buscat sempre l'equilibri. Un equilibri que ara passava per fer cas a l'ambaixada nobiliària que, presidida pel bisbe d'Albarrasí Hispano, havia arribat fins a Roma per entrevistar-s'hi. Hispano, a més, tenia un avantatge. Feia mesos que era a Roma a causa del discutit enllaç matrimonial dels pares de Jaume. El papa, mitjançant una butlla, va donar ordres a Montfort que a Narbona, el bisbat més representatiu d'Occitània, lliurés el rei Jaume als seus súbdits. I amb la petició hi havia una amenaça: si no ho feia, s'arriscava, si era menester, a una excomunió.

Però Innocenci III no estava tocat solament pels seus temors respecte a Montfort o per les pressions, rebudes a Roma, dels vassalls del nen rei. Estava tocat per més, pel propi Déu. Ja que Ell devia haver inspirat el rei Pere el Catòlic perquè infeudés la seva Corona d'Aragó al representant de Crist a la

terra. I Déu també va posar en el testament de Maria que el pontífex acollís el seu fill. Massa raons planaven sobre Innocenci III. El papa no es podia quedar tranquil només amb la butlla amenaçadora que dirigia a Simó de Montfort. Sa Santedat havia d'assegurar tota l'operació. Per això va nomenar legat seu a Occitània Pere Douai. Sí, amb aquest nom i no amb aquell amb què l'anomena la majoria d'historiadors: Pere de Benevento. Ferran Soldevila explica el motiu d'aquest error. En realitat va ser una confusió que es va patir arran de la font original que explica aquest fet: Rodrigo Jiménez de Rada. I aquesta confusió va arrossegar massa historiadors.

Es digui com es digui, el cas és que a Pere Douai, cardenal diaca de Santa Maria d'Aquino, se li va donar una força enorme. Acompanyat, en el seu viatge a Occitània, pel bisbe Hispano, el legat pontifici va saber aprofitar-la. Abans de trobar-se amb Simó de Montfort, d'una banda, i amb els nobles catalans i aragonesos, de l'altra, Douai va anar a Montpeller. Allà va reclamar el poder reial per a Jaume, ja que la ciutat pretenia ser república lliure amb el suport del francès Felip August. I després, a Narbona —com a Montpeller—, va demanar un jurament per conciliar qualsevol ajuda per al nen rei a qui encara no es veia amb plena seguretat. Perquè les circumstàncies favorables que van permetre l'entrada de Jaume als seus territoris encara no en fixaven la continuïtat personal.

Els historiadors que més s'han ajustat a aquesta època —Tourtoulon, Soldevila, Sanpere i Miquel i molts d'altres— no veuen clara la fidelitat de la noblesa vassalla del rei. Anem, però, de més a menys. Charles de Tourtoulon va sospitar aviat dels familiars més propers al nen: Ferran de Montaragó, que no va anar a Narbona a rebre el seu nebot, i el comte Sanç de Rosselló, qui sí que hi va anar. Ferran Soldevila pensa que totes les visions perniciososes sobre aquests personatges provenen d'una sola frase del *Llibre dels feits*: «havien esperança que cascú fos rei» (Jaume I, 1971, paràgraf 11, p. 7). Però, com el mateix historiador afirma, de l'esperança a la realitat hi ha un gran pas. Difícil de fer per a un abat tabolaire. I encara més per algú —l'oncle avi Sanç— que es convertiria, amb el permís del mateix Douai, en el procurador general de la monarquia. Per aquesta última raó i pel fet de no haver-se comportat malament durant el seu mandat, Salvador Sanpere i Miquel va escriure una «Vindicación del procurador conde Sancho» (1913, p. 580-694).

Amb tot, Douai es va aferrar a allò que més tranquil·litat d'ànim li podia aportar: el suport de Guillem de Mont-rodó, que va ser també a Narbona. Ell seria, mentre el nen continués essent nen, el gran protector de Jaume I. Per alguna cosa Guillem de Mont-rodó governava el castell de Montsó amb

els seus insubornables templers. I Guillem, des d'aleshores, va acompanyar Jaume. És possible fins i tot que l'infant rei hagués estat al seu castell, o almenys custodiat sempre per ell, abans d'anar momentàniament a Lleida. La feina, la de Douai, havia d'acabar bé. El legat, seguint el testament de Maria, havia encomanat el petit a aquell que a les seves terres el podia defensar millor. La monarquia en la persona de Jaume I tendia a assegurar també la posició de la noblesa d'aquells regnes i l'ordre d'aquells pobles. Perquè l'una i l'altre procedien, a més, de llocs diferents, amb diferents llengües. I l'esquerda, que s'havia obert amb l'esbojarrada actuació de Pere el Catòlic i que podria engrandir-se amb la minoria del rei Jaume, s'havia de tancar.

El nomenament de procurador general del comte Sanç, amb qui actuaven d'altres nobles aragonesos i catalans, havia d'aturar qualsevol degoteig nobiliari que pogués sorgir en contra. S'ha de reconèixer que, malgrat una visió del *Llibre dels feits* que revela el poc afecte que li va tenir el rei Jaume, el comte Sanç no va governar malament. Més encara, la conflictivitat va reaparèixer quan fou cessat o quan va dimitir. Abans, i també segons el pensament de Pere Douai, la reunió, pretesament parlamentària que pels volts de l'agost de 1214 va tenir lloc a Lleida, buscava la pau. Havia de fer-ho en unes terres els elements socials de les quals —de diferent estament i riquesa— no havien saltat pels aires quasi de miracle. Déu sempre va ser amb Jaume I. A Lleida i en braços de l'arquebisbe Aspàreg, que el va entrar així a la sala, va ser jurat rei, marcant aquella reunió un precedent per al futur.

A partir de llavors, cada nou rei hauria de ser jurat com a tal pels seus vassalls, que deien que representaven la societat. I de la mateixa manera el rei havia de jurar les lleis i els privilegis que cada poble, ciutat o regne tenia concedits. No es pot parlar encara de Corts en aquella reunió, d'unes Corts que, a més, haurien estat plurals amb la barreja de regne, principat i comtats. Per descomptat que no es pot parlar d'aquestes Corts amb relació al regne d'Aragó, per al qual poc o res es va poder legislar. I això que, contra allò que s'ha afirmat tant, Ferran de Montaragó va ser a Lleida. Tampoc es pot parlar d'aquest concepte per a la Catalunya d'aleshores. Seria més real pensar en precedents d'institucions que es consolidarien posteriorment.

Però, tot i així, aquests precedents van donar pas a una constitució de pau i treva cap al setembre de 1214, més posicionada a Catalunya que a Aragó. I aquesta pau i treva atenia moltes peticions, tant de nobles com de ciutats. Crec que, amb només citar-la, ja n'hi ha prou per ara. Enumerar-ne tots els punts tal vegada no tingui gaire sentit en una síntesi que no s'ha d'agegantar. Malgrat tot, qui més hi guanyava era Lleida, alliberada durant uns anys de qualsevol impost. Anys, almenys, que s'havien de vincular a una pau i treva

posterior. Mentrestant, Jaume I, jurat ja rei, va deixar fer en marxar amb Mont-rodon al seu castell protector: Montsó.

b) Raons per caminar

A partir d'aquest moment, si es reflexiona sobre quins passos s'han de fer per mostrar la realitat històrica del període, tota enllaçada entre si, el nostre pensament ens porta a tres qüestions a destacar.

Primera: com es va trobar Jaume a Montsó? Com va evolucionar la seva personalitat, la seva preparació, la seva educació en aquells dos o fins i tot tres anys que hi va viure? Les preguntes són lògiques, ja que estem parlant del rei, tot i que encara sigui un noi et que ha de créixer.

Segona: què va passar als seus regnes, a les seves senyories, a les seves propietats? Qui les va governar i com? Varen tenir alguns opositors?

També aquí s'imposen les preguntes. Perquè ara la preocupació és el país i, en representació seva, la Corona, que ha d'anar endavant sota una minoria molt especial. Aquella en què han mort els progenitors —mare i pare— del futur monarca.

Tercera: com es va desenvolupar la Corona a l'exterior del món catalanoaragonès? Tampoc aquí les respostes que es puguin donar seran ocioses. Al cap i a la fi, Aragó i Catalunya, sota el regnat de Pere el Catòlic, s'havien abocat a la problemàtica càtara, a les preocupacions dels seus comtes vassalls a Occitània, a la intempestiva reacció de la croada de Roma. Per tant, s'ha de saber què va passar després de Muret (1213), quina actuació hi va haver a banda i banda dels Pirineus que pogués afectar, a més, la pròpia governabilitat dels territoris catalanoaragonesos.

6. Jaume I a Montsó: interrogants a dilucidar

Massa vegades s'ha parlat de la permanència del nen rei a Montsó, com si es tractés d'una presó llòbrega, solució inadequada per al rei, excepte per a la seva seguretat personal. Per això, en petits subepígrafs, cal fer-se algunes preguntes.

a) Aïllament i soledat del rei?

El medievalista del Midi francès Charles de Tourtoulon es va expressar en aquests termes, com si Montsó fos un lloc pitjor que Carcassona. Per al rei, Montsó devia ser una fortalesa ombrívola que, a la vegada, li servia d'asil i de presó. Era un habitatge trist, que podia esborrar el somriure dels llavis

a qualsevol i glaçar-li la joia del cor. Tant és així que Tourtoulon, acceptant fins i tot les poques coses bones de Montsó, va creure que en el conjunt no hi havia defenses. Coses bones! Sí, si es pensa que l'aïllament del rei podia predisposar el seu ànim a la formalitat i a la reflexió. Potser així Jaume va aconseguir una mena d'experiència precoç quant a la gravetat de la vida i va començar a adquirir aquell geni profund i observador que el va caracteritzar com a rei. Amb tot, el seu desig més fervent va ser sempre sortir-ne, canviar la calma letàrgica d'aquell claustre militar pel moviment i la vida a l'aire lliure.

Una mica més i Tourtoulon ja es posa a parlar d'una possible depressió del rei. Segurament no ho va fer perquè, a la seva època, aquesta malaltia es coneixia poc o no s'investigava com ara. Molts historiadors han seguit aquesta visió i últimament hi ha insistit un bon narrador de la història. Per a ell, Montsó és en una roca pelada, expressió que cita múltiples vegades en poques pàgines: massa. Per això, per contraposar una mica aquesta imatge trista, l'escriptor allarga la seva ploma fins a més enllà del Cinca. I així, darrere la planícia i aixecant la vista, es podia veure a la llunyania la figura elevada de les muntanyes pirinenques, ja al nord, d'on procedia Jaume, que recordava amb nostàlgia paisatges coneguts, però als quals no arribava personalment. No crec que hi hagi necessitat de descriure'ls al lector com si aquest llibre fos un estudi geogràfic (Villacañas, 2003, p. 76-77).

Però no és veritat del tot que Jaume no pogués sortir mai de Montsó. Que estava vigilat i cuidat, sense cap mena de dubte. Ara bé, això no significa que estigués presoner o que s'hagi de fer cas només al *Llibre dels feits*, que subratlla sobretot el moment més recordat de Jaume. No va ser precisament el de la seva primera sortida del castell. Avui se sap que, a Montsó, el rei no hi era sol. Hi havia, abans que Jaume, en una situació similar, Ramon Berenguer de Provença, fill d'Alfons II de Provença, mort de pesta a Palerm el 1209. La seva mare Garsenda, distanciada del seu fill, es va entestar més en amors amb el trobador Elies. Salvador Sanpere i Miquel va creure que, per aquesta raó, Pere el Catòlic va treure el nen a la seva mare i que va ser encaminat cap a Montsó. Hipòtesi no probable i tal vegada més que discutible: de fet, més que d'amors, s'hauria de parlar d'interessos polítics.

Fos com fos, l'hereu de Provença, una mica més gran que Jaume, també vivia a Montsó. I, mentrestant, com Jaume, qui governava a Provença era el mateix personatge que havia aconseguit la procuració general de la monarquia catalanoaragonesa: el comte Sanç, com ja hem dit germà d'Alfons el Cast,

oncle carnal de Pere el Catòlic, oncle avi de Jaume I. Un home que concentrava terres sota el seu poder, mentre que els seus petits sobirans, a Montsó, parlaven, segons es pensava, de les seves petites coses.

No tan petites, en el fons. Ramon Berenguer, poc després V de Provença, va sortir encara molt jove del seu «possible tancament» a Montsó. Segurament, aquest noi ja no n'era tant. Coneixent l'època, no es pot oblidar allò que hem dit unes línies abans: el comte Sanç podia acumular massa força. I això, a l'Església de Roma, no li agradava. En el fons, al pontificat —hi insisteixo: fos qui fos—, el que l'encantava era ser ell el poder. Raó de més perquè, sens dubte coneixent-ho Guillem de Mont-rodon, es donés llum verda a la marxa de Ramon Berenguer de Provença, tot i que un xic apagada, com si es tractés de passar al groc.

En el *Llibre dels feits* es parla de la bona relació que hi va haver entre el comte provençal i el rei Jaume els quals, a més, eren cosins. Es parla també d'un comiat enmig d'abraçades i quasi d'alguna llàgrima. El que no es diu és que aquest adéu, tot i ser anunciat al *Llibre dels feits*, no va tenir lloc a Montsó, sinó a Lleida cap al novembre de 1216. Aquesta va ser potser la primera excursió documentada que el rei Jaume va fer durant el seu tancament, pretesament fosc, a Montsó. No se sol citar aquest fet, potser perquè va ser curt, perquè es va produir dos mesos després —com assenyalaré— d'una nombrosa presència nobiliària de vassalls que van anar a visitar el rei el setembre de 1216 oferint-s'hi com a protectors. I el rei més aviat volia treure's la pols de sobre, això sí, firmant a Lleida la primera carta que ell va expedir. El que és la vida: aquest document es va redactar a favor dels monjos de Poblet que havien tingut tantes batusses amb la seva seu tarragonina. Poblet, on ell va voler finalment ser enterrat! Però aquella no va ser l'única sortida de Montsó que va fer el rei. N'hi va haver almenys dues més de documentades.

b) Abandonament cultural o educació dels templers? La personalitat creixent del rei Jaume

Abans, però, s'hauria d'exposar un tema que, a molts historiadors, també se'ls ha escapat de les mans. Perquè, al probable inspirador del *Llibre dels feits* —Jaume I—, han gosat qualificar-lo d'ignorant i de quasi analfabet que amb prou feines sabia llegir i escriure. Malgrat això, el rei va ser intel·ligent i en la seva llengua —diguem-ne materna— es creuaven frases llenguadocianes, paraules en català, en aragonès, fins i tot en francès, ja que massa persones amb diversos accents o llenguatges col·loquials podien influir en la seva parla d'infantesa.

La qüestió, la de l'alfabetització, comença quan Joaquim Miret i Sans, al seu *Itinerari de Jaume el Conqueridor*, fa veure que: «entre centenars de pergamins amb diplomes originals de Jaume I, mai no havem descobert un signe d'ell autògraf» (Miret i Sans, 1918, p. 79). Miret ja no diu res més. El problema s'aguditza quan uns altres van més enllà, com Andrés Giménez Soler i fins i tot Antoni Rovira i Virgili. Naturalment —i ja és força conegut— que el *Llibre de la Saviesa* no el va escriure Jaume, com alguna vegada es va arribar a afirmar. És clar que s'hauria de dubtar molt de les bones, però més que fràgils, intencions del mercedari Faustino Gazulla. Aquest frare, posat a historiador, al I Congrés d'Història de la Corona d'Aragó (Gazulla, 1909, p. 328-388), va defensar el pretès miracle de l'aparició simultània de la Verge a tres personatges com foren Jaume I, Ramon de Penyafort i Pere Nolasc per demanar la fundació de l'orde de la Mercè. Fou un suposat fet que va passar a la catedral de Barcelona, precisament —es diu— l'1 d'agost de 1218. Però Gazulla, en subscriure-ho, va defensar també l'estreta relació que hi va haver entre l'encara nen rei i Pere Nolasc, qui va poder arribar a ser preceptor de Jaume I i influir en moltes de les seves gestes (pensem ja en la conquesta de Mallorca o en la de València). I, sobretot, va defensar la carta que Jaume I va escriure al papa Honori III per sol·licitar la ratificació de la creació de l'orde, tal com volia la Verge.

Deixem-nos de llegendes o de pretesos miracles, als quals falten documents originals, citats però perduts. És la conclusió, a què s'arriba en aquestes qüestions, la que interessa. Però, això sí, sense dubtar del major o menor coneixement del rei respecte a la seva alfabetització. Que Jaume I firmés només amb una creu molts dels seus documents o que gran part d'aquests fossin escrits pels seus secretaris de cancelleria no significa res. Per a això hi havia els escrivans. D'altres reis i reines posteriors, com Alfons el Benigne o Maria, l'esposa d'Alfons el Magnànim, coneixent òbviament l'escriptura, s'aprofitaven dels escrivans i no per incapacitat o peresa. No tots els reis han tingut el nivell cultural d'Alfons el Savi a Castella o de Pere el Cerimoniós i el Magnànim a la Corona d'Aragó.

En cas contrari —i per no citar ara el nucli francès de Carcassona—, quina educació havia rebut Jaume I durant la seva estada a Montsó? Només aspectes militars, com es dedueix últimament de l'aportació de Villacañas? Perquè no tot consistia a Montsó en les petites passejades del nen rei del dormitori a la capella, d'aquesta al refectori comú i al pati d'armes. No es poden fer solament disquisicions tan grosses. Encara més quan en aquests casos es descriuen, amb detall narratiu i deliberadament divulgatiu, els ornaments artístics de la Suda de Lleida, on Jaume havia estat més d'una vegada, o el

monestir de Sixena, suposant determinats pensaments del rei que no se sap si els va tenir o no (Villacañas, 2003, p. 82-83).

No, els templers no es van acontentar solament a preservar el rei de qualsevol atemptat o a donar-li menjar. Hi va haver més en la seva aportació cultural i religiosa. No es pot dubtar que el van ensenyar a llegir, que va poder tenir més d'un preceptor, encara que aquest no fos necessàriament Pere Nolasc. Més encara, Jaume I es va impregnar d'una educació religiosa que prové de l'orde del Temple: odi etern als infidels, conquesta de terres a l'islam, intent d'alliberar el Sant Sepulcre. I, és clar, provenint d'una religiositat que difícilment combregava amb l'heretgia, va haver d'escoltar més d'una vegada crítiques a càtars o albigesos, als quals equivocadament havia defensat Pere el Catòlic. És molt possible que tot això ajudés el rei Jaume a mirar cap al sud, cap a al-Àndalus, i a només esforçar-se intermitentment en la defensa de la Gàl·lia meridional, dels territoris vassalls del seu pare.

Malgrat això, el nen anava creixent amb el pas del temps i, sense arribar a les excessives matisacions de Charles de Tourtoulon quant a una soletat creativa, l'experiència faria que augmentés la sensibilitat espiritual i humana que anava adquirint Jaume I. Perquè el noi rei, excepte en els moments de còlera que va tenir durant tota la vida, ja el 1217 sabia distingir entre allò que li ensenyaven i allò que personalment li semblava més realitat.

És probable que el seu pare, Pere el Catòlic, estigués equivocat en la defensa dels seus comtes vassalls i que això ho sentís en converses de templers, com ja hem dit. Però el rei Pere era el seu pare. Tant, que va arribar a demanar al papa Honori III —el pontífex que va seguir com a pastor a Roma després de la mort d'Innocenci III— que donés ordres perquè les restes de Pere el Catòlic, que eren a la casa de l'Hospital de Tolosa, fossin traslladades al monestir de Sixena. El papa va acceptar la petició per butlla de l'11 de febrer de 1217. D'aquí que, en la segona sortida documentada de Montsó que es coneix de Jaume, el rei va visitar Sixena, acompanyat ara del seu oncle avi Sanç i d'una part de prelats i consellers del seu entorn més proper. Va visitar aquell monestir que va fundar la seva àvia Sança de Castella, la dona d'Alfons el Cast, les restes de la qual, enterrades allà, semblava que esperaven les del seu fill: el rei Pere.

7. A la cruïlla d'una procuració general: el comte Sanç

Evidentment el *Llibre dels fets* no és una font històrica absoluta. En realitat, alguns dels fets, ja assenyalats, no es podrien considerar com a tals si no fos per documents. Ara bé, hi ha vegades que aquell i aquests coincideixen i això és molt d'agrair per part de l'historiador. Que el rei Jaume, ja gran, afirmés que «tota la renda que nostre pare havia en Aragó e en

Catalunya era empenyorada, tro als jueus e als sarraïns...» o que digués «e no havíem a un dia, quan nos entram en Montsó, què menjar, si era la terra destruïda e empenyorada» (Jaume I, 1971, paràgraf 11, p. 7) no és intranscendent.

La situació, en realitat, era difícil per als territoris catalanoaragonesos en el moment que el seu rei s'anava a refugiar a Montsó. I menys intranscendent era que el legat papal Pere Douai atorgués al mestre de templers Guillem de Mont-rodon la facultat per cobrar deutes a tot aquell que degués alguna cosa a la monarquia. Més encara, Mont-rodon, gràcies a una butlla papal, arribarà a demanar un subsidi voluntari a les ciutats de Catalunya, malgrat la constitució de pau i treva que s'havia aprovat poc abans, precisament en sentit contrari. Però el papa era el papa i ho podia tot, mentre que el seu legat estimulava també el templer Mont-rodon a percebre les rendes que la ciutat de Montpeller havia de pagar al seu senyor, el rei Jaume. A cap coneixedor de la història d'aquests moments, el pot sorprendre aquesta decisió, sobretot si ha llegit l'aportació de Maria Vilar Bonet. Perquè les activitats financeres de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó durant els segles XII-XIV no van tenir res a envejar a les militars de l'orde (Vilar Bonet, 1962).

En síntesi, el templer Mont-rodon, almenys en termes econòmics, tenia més poder que el comte Sanç qui, al final del 1214, o com a molt al principi de 1215, entrava en les funcions de la seva procuració general. Aquestes funcions es desenvoluparien en dos nivells: intern i extern. Del primer, el comte Sanç va fer el que va poder en uns territoris on, sense rei efectiu, tan aviat passaven de l'encoratjament —sobretot nobiliari— a la por de viles i ciutats. Les bandositats, més a Aragó que a Catalunya, no s'aconseguien dissipar del tot, encara que Sanç, com a procurador general, va funcionar millor que els seus continuadors. Malgrat tot, parlar ara o després d'una oposició estructurada, tot i que existissin contenciosos, potser sigui passar a una mentalitat més moderna que la que regia aleshores i que permetia a determinats senyors canviar fàcilment de bàndol. Perquè es lluitava, sobretot, per interessos propis i senyoriais més que públics.

El segon nivell va ser, en realitat, el que més va perjudicar Sanç i també pel que més va batallar. El 1215 Sanç regentava també la Provença del noiet Ramon Berenguer i encara somniava a restablir la situació perduda a Muret. En tot cas, davant del papat o del legat pontifici, que el va establir amb el seu nomenament de procurador, callava més que atorgava. Aviat va enviar a Roma ambaixadors seus amb diners avançats per Eiximèn Cornell, però posant ell com a penyora viles i castells propis. Aquests ambaixadors

eren Guillem de Cervera i Pero Ahonés —un català i un aragonès—, que s'ajuntarien amb el bisbe d'Albarrasí Hispano, que havia tornat abans a la ciutat santa.

No va servir de res. El concili del Laterà de novembre de 1215 va avançar certament en conceptes religiosos com, entre d'altres, el secret de confessió, la pràctica necessària de la comunió almenys els dies previs a Setmana Santa o Pasqua i l'intent d'una major purificació religiosa. Però, en qüestions d'Occitània, es va mantenir on ja abans l'havia situat una reunió eclesiàstica de caràcter menor: el concili de Montpeller presidit per Pere Douai. Simó de Montfort no es podia expansionar tot el que ell volia. Ara bé, Besiers, Carcassona, Narbona i ara també Tolosa van quedar a les seves mans. Qualsevol petició catalanoaragonesa en sentit contrari va ser desoïda per l'encara viu Innocenci III. Encara més, abans de morir, el papa va voler lligar curt el comte Sanç. Per una butlla de gener de 1216, li va nomenar consellers que, tot i que poguessin ser més o menys del gust de Sanç, en limitaven el poder a la procuració general.

Al capdavant, en aquest grup hi havia un bisbe de Tarassona, l'arquebisbe de Tarragona i el mestre del Temple ja conegut. Que Innocenci III acceptés col·locar-hi a més Eiximèn Cornell, Pero Ahonés i Guillem de Cervera no volia dir res. Com a molt, aquests ambaixadors empatarien amb els religiosos del papa. I Sanç podia fer el que volgués: estava controlat. Més encara, per si el foc s'estenia, un grup majoritari es va presentar, el setembre de 1216, a Montsó per ratificar els consellers del papa nomenats al gener, declarar-se addictes al rei Jaume i procurar frenar nuvolades fosques. Perquè aquestes nuvolades podien originar-se a la llunyana Occitània per descarregar tempestes als territoris de la Corona catalanoaragonesa. Tourtoulon, recordant un episodi de la història francesa del segle xv, va anomenar anacrònicament aquesta reunió la Lliga del Bé Públic, concepte aplicat a l'època de Lluís XI.

8. La problemàtica constant d'uns assumptes per resoldre

Ínterim de la seva actuació, Sanç i el mateix rei es van posar en moviment. Com a molt tard el juny de 1217, les qüestions internes feien la impressió de concretar-se. Era igual que apareguessin ambdós encara a Montsó, a Sixena després, en la segona sortida del rei Jaume encara no definitiva, o a Vilafranca del Penedès finalment. Perquè problemes nobiliaris, ratificacions legislatives i firmes de concòrdia entre bandositats senyorials van ser abordats pel procurador general i pel mateix noi rei. Els comptes encara eren pocs, però

Jaume I ja superava el juny de 1217 els nou anys i posseïa una intel·ligència i una experiència superiors a les pròpies de la seva edat.

a) *Els problemes nobiliaris*

Abans de res, els d'Aurembiaix. Aquesta qüestió, a la vida de Jaume, se li va plantejar en tres etapes: una que venia del passat, essent el rei molt petit; una altra que es volia resoldre en aquest present d'ara, i una tercera que, entre moltes altres coses, va llançar en braços de Jaume la comtessa Aurembiaix, però aquesta darrera apunta al futur.

Ai, del passat! Qui se'n recorda! Per descomptat que no el nen Jaume, que va ser compromès en matrimoni amb la filla del comte Ermengol VIII d'Urgell i de la seva dona Elvira de Subirats. Per aquest compromís, a més, ambdues famílies s'intercanviaven promeses, no al complert com ja no ho eren aleshores. Ermengol VIII d'Urgell s'havia mort i la seva vídua defensava la legitimitat de la seva filla Aurembiaix. La defensava perquè es veia encaçada pel seu cunyat, Guerau de Cabrera, que ambicionava aquest comtat, casat, com estava, amb la germana d'Ermengol VIII anomenada Marquesa.

Pere el Catòlic, separat ja de Maria de Montpeller —la família també estava trencada— i ambicionant el comtat d'Urgell, no va dubtar a pactar amb Elvira. Aquesta va ser la primera vegada, la primeríssima, que el rei Pere va utilitzar el seu discutit fill Pere-Jaume, que així es deia, per a manifièries polítiques. I la data era 1210, abans que el rei comprometés el seu fill amb Amícia, filla de Simó de Montfort, el 1211. Per això, vist el major interès d'aquell moment en la solució d'Occitània que en la del comtat d'Urgell, els pactes entre Pere el Catòlic i Elvira de Subirats es van declarar nuls. L'intercanvi de terres i comtats que aquell casament hauria permès —amb Urgell, sobretot, per a la Corona— va haver de ser frenat.

Encara a Montsó, el 19 de juny de 1217 i davant la contínua pressió de Guerau de Cabrera, el rei Jaume —antany peça d'un politiqueig oportunista— va haver d'intervenir-hi. I, a més, en gran manera, amb una reunió de preteses Corts, trobant-se encara el rei a Montsó. Però, per molt grossa que fos la reunió —«*de generalis curia*» es parla al document—, la solució de Guerau de Cabrera i Jaume I sobre Urgell va ser petita, limitada. No n'hi va haver prou amb l'absolució que l'un i l'altre es prometien pels danys causats en diferents territoris, ja que les lluites per la possessió d'Urgell havien continuat i es van accelerar després de Muret (1213).

Tampoc serviria per al futur l'intercanvi de castells i propietats que es van fer. Ni tan sols el compromís del pagament de Guerau de Cabrera al rei de 24.000 florins i 50.000 sous que, en qualitat de penyora, se li donava per

si fluïxjava la devolució de places fortes. De fet, no es va arribar a una pau definitiva. La discutida Aurembiaix era aleshores a Castella i poc podia dir al respecte. Malgrat això, se la considerava partícip d'acords i encara possible protagonista en el conflicte d'Urgell. En un conflicte en el qual, a més, com a molt, l'acord era vàlid només per a dos anys. Que poques fardes per a tanta gana! Massa nobles s'arraïmaven en qüestions que els eren pròpies i el rei Jaume encara no podia mostrar el seu caràcter.

b) *Nova pau i treva a Catalunya*

Encara sort que a la «*curia generalis*» —insisteixo en aquest concepte per marcar fronteres amb Corts segures posteriors— hi van assistir «*cives et burgenses*», és a dir elements del tercer estat. Aquesta realitat apropava més aquella reunió a unes autèntiques Corts. I això, sobretot, va permetre que l'impost de bovatge, que es pagava segons les parelles de bous existents, pogués ser sol·licitat pel rei i acceptat pels vassalls.

Jaume continuava així el manteniment d'un impost creat pel seu pare, Pere el Catòlic. Ho feia, a més, quan protagonitzava la segona sortida de Montsó, la que el va portar a Sixena —ja comentada. No era l'excursió de Lleida del novembre de 1216. Era quasi el preludi de l'inici del regnat, que es volia veritable, del petit Jaume. I tant va ser així que aquella cúria general de Montsó, abans descrita, no s'havia acabat. Els acords de Montsó, encara no escrits definitivament, van ser estampats en paper a Sixena. En aquell monestir que va ser el primer lloc que va visitar Jaume en marxar per sempre —així es va creure— de la seva torre de protecció dels templers a la qual encara tornaria.

Però a Sixena es va redactar una segona constitució de pau i treva que continuava —ja quasi havien passat els tres anys previstos— l'establerta a Lleida al voltant de l'agost de 1214. Malgrat això, la constitució no era exactament la mateixa que la de Lleida. Ara, i no abans, es fa referència a jueus i sarraïns, que poden òbviament viure a Catalunya i mantenir també les seves possessions. Però, sobretot, pagar, perquè el país seguia en una difícil situació econòmica. Ara és el comte Sanç, amb el rei al costat, qui agafa les regnes d'aquesta problemàtica; no com abans, en el cas oficios de Guillem de Mont-rodon.

Però també és el comte Sanç qui frena algunes possibilitats a l'estament popular. Certament els acords de Montsó de dies enrere pertanyien sobretot a la noblesa, a aquelles personalitats enfrontades que van ser Guerau de Cabrera i Aurembiaix. Però ja en el pagament del bovatge s'havia hagut de manifestar el personal més popular, o si es vol fins i tot urbà. I ara, en aquesta nova

constitució de pau i treva, la de Sixena, no es mencionava pas els paers de Lleida. Fa la impressió que la major pressió nobiliària tira a desfer tot allò que va ser pactat a Lleida entre la preocupació i l'alegria pel retorn del petit rei. Naturalment, a la noblesa no li agradava gens qualsevol conquesta popular, tal com va fer veure en aquest punt Salvador Sanpere i Miquel (1913, p. 642).

c) *Acords entre bandositats poc fiables*

La noblesa... sempre la noblesa, aragonesa o catalana, encara que la primera semblava més forta i més oposada al comte Sanç. Ja a Vilafranca, en un trasllat continu de la cúria, es va pactar un final també nobiliari. S'ha d'assenyalar que en aquest temps es pot parlar de *curia regia*, que és la que aconsellava el rei; de *curia nostre*, en una restricció més íntima de bisbes i nobles; de *sollemnis curia*, amb un accent de major importància, o de *generalis curia*, que s'aproparia a les Corts. A la reunió de Montsó, amb Guerau de Cabrera però sobretot amb el bovatge, el rei se situava a la cúria general. I ho seguia fent a la pau i treva de Sixena. Però els acords entre bandositats, de tota mena, no anaven més enllà d'una cúria règia i, el que és pitjor, d'una curia nostre. Per què no parlar més d'aquests pactes?

Hi ha dues raons que ho justifiquen, a més de no voler abusar amb tants detalls a vegades nimis. Primer, perquè els membres d'aquests acords —com ja s'ha dit— fluctuen i canvien de lloc. Segon, perquè els resultats sempre pengen d'un fil. El comte Sanç ha buscat a l'interior la pau, l'ordre econòmic, el govern dels seus territoris. Amb tot, no sortirà ben parat al *Llibre dels feits*, per molt que Salvador Sanpere i Miquel, a la seva «Vindicación», tingui part de raó.

d) *L'obstinació en Occitània: retorn al fracàs i triomf de l'oposició*

Però aquest historiador, tan rellevant tot i que a vegades erroni en les seves explicacions o interpretacions documentals, oblida que el comte Sanç va cometre equívocs a l'exterior. D'aquí devien procedir tots els embats que acabarien per destruir-lo, o almenys cessar-lo en el càrrec de primer governant de la Corona. Al capdavall, el comte Sanç seguia la política del seu nebot carnal, el rei Pere. Quan va poder, va iniciar contactes d'aliança amb el vescomte de Bearn, Guillem Ramon de Montcada, el 26 d'octubre de 1215. I encara més, el comte Sanç va intentar que la vídua de Gastó de Montcada, la senyora Peronella de Bigorra, es casés amb el seu fill, encara solter, Nunó Sanç, senyor de Rosselló, com així es va fer i es va desfer després. Amb una Provença que ell governava, un Bearn a la seva disposició, així com Bigorra i el mateix Rosselló, només faltava que Tolosa s'aixequés

contra Simó de Montfort. El comte Ramon VI, que havia estat desposseït de la seva Tolosa natal perquè el papa la donés a Montfort, no acceptava aquest robatori, per molt que procedís de Roma.

A l'Occitània pirinenca, des del juny de 1216, sonaven de nou tambors de guerra. L'última paraula no s'havia dit. I mentre el fill de Ramon VI, Ramonet, venia a Belcaire els croats de Montfort, el vertader comte de Tolosa travessava la frontera pirinenca camí de Catalunya, camí del suport perseguit per aconseguir noves victòries i recuperar la seva terra. Cap al setembre de 1216, tota aquesta problemàtica va donar peu a les reunions de l'anomenada per Tourtoulon Lliga del Bé Públic al Montsó de Jaume I. L'oposició a Sanç començava a acariciar la idea que l'Occitània pirinenca era un perill per a la Corona i que havia de mostrar al rei Jaume el seu propòsit de donar-li suport. Però s'ha de recordar que el rei Jaume I es va escapar a Lleida: semblava que encara no feia cas dels benefactors públics.

Mentrestant a Occitània, en menys d'un any, la situació encara es va complicar més. A la Salvetat, a 35 quilòmetres com a molt de Tolosa, l'exèrcit croat va ser estrepitosament vençut el 13 de setembre de 1217, amb una exactitud quasi de rellotge amb la batalla de quatre anys abans a Muret (13 de setembre de 1213). Però ara, al contrari del que havia passat aleshores, tot estava per determinar. Tolosa passava a mans de Ramon VI; obria, fidel al seu comte, les portes en una pletòrica efusió de joia. Amb massa facilitat passaven tants fets. El comte Sanç recuperava la imatge del seu nebot Pere, anava a Sixena amb el seu nebot nét l'octubre de 1217 i l'horitzó occitanocatalà s'aclaria.

Ni així: Honori III no era Innocenci III, però la seva política continuista, antitolosana i anticàtara no canviava. Roma va començar a reforçar els croats de Simó de Montfort. El papa va demanar al rei francès Felip August la seva intervenció a Occitània i Honori va estimular, a més, els opositors al comte Sanç a Catalunya i Aragó. Si per casualitat Jaume I havia coincidit amb el seu oncle avi en el tema d'Occitània i el vell fantasma del seu pare alcaigut havia agitat el cor del petit rei, ja hi hauria qui li calmés. Tampoc es necessitava gaire per aconseguir-ho: la cultura religiosa dels templers potser podia més que el subconscient afectiu del jove Jaume.

Amb tot, Honori III no esperaria gaire. D'entrada, la bel·licositat renovada a Occitània es decantava altra vegada cap als croats. I la política també: Peronella de Bigorra, argüint circumstàncies diverses, abandonava Nunó Sanç i es casava amb Guiu de Montfort, fill de Simó. La coalició occitanocatalana es desfeia amb massa rapidesa. Així, era molt fàcil que una butlla papal destrossés qualsevol sentiment contrari, sobretot en el jove rei. A ell es va dirigir

el pontífex el desembre de 1217. Jaume I era el seu caríssim fill en Crist, era el rei d'Aragó per decisió pròpia del papa i de Déu. Havia de recordar tot allò que l'Església de Roma havia fet per ell. I, en cas contrari, s'hauria d'atenir a les conseqüències.

L'amenaça del papa no era cap bestiesa. El rei Jaume se'n va adonar i va tornar al seu refugi de Montsó, on va celebrar una *curia sollemnis*. El març encara continuava a Montsó. Però aquella oposició al comte Sanç, aquella Lliga del Bé Públic, més aragonesa que catalana, començava a triomfar. Per això, quan Jaume I va sortir definitivament de Montsó ja el 1218, no duia prop seu el seu oncle avi, a qui el *Llibre dels feits*, recordant precisament aquesta escena, va titllar com a mínim de governant poc segur. Encara més, si faltava res per oblidar-se en part d'Occitània per causa del seu pare, es va produir. El 25 de juny de 1218, en un assetjament persistent a Tolosa, que es resistia a ser presa novament per Simó de Montfort, una defensora tolosana va ferir de mort el comte croat llençant-li una pedrota al cap. Coses del destí: aquell rei Pere, tan amant de dones, havia estat venjat precisament per les mans femenines d'una tolosana ardent.

Ja no feia falta res més per arribar a la pau. A la pau a l'exterior cedint altra vegada davant dels croats, però sense el seu cap de files. A la pau també a l'interior: el 8 de setembre de 1218 Jaume I havia cessat totalment el seu oncle avi Sanç, amb qui havia convingut un tractat. Per aquest tractat, fins i tot se li pagarien algunes sumes de diners. Ara Jaume I es devia als nobles amb qui ja per sempre havia sortit de Montsó: noms com els de Pere II d'Albarrasí, Roderic de Liçana, Balasc d'Alagó i encara Guillem de Cervera seran més coneguts girant cap a Saragossa. I enfrontant-se al comte Sanç també es veurà l'infant Ferran, anomenat ara pel propi Jaume I «*patruo nostro carissimo*». Faltava per veure si els nous aliats del rei Jaume, que no sobrepassava encara els deu anys, serien més pacífics i governants que el desmerescut oncle avi del rei.

9. Uns epígrafs que s'inspiren en la Crònica (1218-1222)

El cessament del comte Sanç no va ser bo per al petit rei. Jaume I, encara menut, passava de les mans del seu oncle avi, que tenia una clara política interna i externa, a un conglomerat nobiliari més aragonès que català digne de poca confiança. El rei, que ja no tornaria a Montsó en la situació de temps enrere, s'havia quedat sense procurador general. Sembla que al seu Consell Reial hi pul·lulaven alguns nobles, no precisament el seu oncle caríssim, l'infant Ferran. L'abat de Montaragó es reservava potser per a una millor ocasió. Se l'havia trobat efectivament en l'oposició al comte Sanç. No n'havia

assumit, però, el lideratge. Alguns documents del moment, del moment inicial de separació entre Jaume I i el seu oncle avi, parlen de Guillem de Montcada com a eventual *Procurator noster*. Aquest era fill de Guillem Ramon de Montcada, vescomte de Bearn. Però si havia estat tal procurador, ho va ser uns segons. L'oposició no podia admetre com a procurador de Jaume I un català relacionat amb Bearn, encara que fos per vincles filials.

a) *Jaume I sense un veritable Consell Reial*

Així, el rei va quedar al pare, sense quasi cap mena de govern. És clar, era massa noiet. Conseqüentment, es va actuar com ho hauria fet aquella oposició, és a dir preguntant al papa què s'havia de fer i demanant-li protecció i ajuda. Suposava un retorn total a la cleda romana dels territoris aragonesos i catalans. I Honori III es va sentir feliç. Efectivament, el seu caríssim fill Jaume podia comptar amb l'empara pontifícia. Només faltaria! Aviat se li van donar ordres en aquest sentit al legat papal Bertran, al mateix temps que es va redactar una butlla per confirmar els punts crucials d'un suport tan gran.

En realitat, Honori III, a la butlla de Reate del 26 de juliol de 1219, no s'hi va cansar gaire. Senzillament va seguir el pla estipulat pel seu antecessor Innocenci III. Així, va nomenar com a consellers primers de Jaume I l'arquebisbe de Tarragona Aspàreg, Eiximèn Cornell, Guillem de Cervera i Pero Ahonés. Meitat i meitat aragonesos i catalans i, entre ells, un eclesiàstic de primeríssima fila. Però és que aquests personatges ja provenien dels noms que va donar anys ha Innocenci III. Se'ls hauria d'afegir evidentment el mestre del Temple, tot i que sempre havia participat poc en aquestes reunions. En tot cas, a aquest li havia interessat més la seguretat física del rei i el manteniment —com ja hem dit— de les seves possibilitats econòmiques.

D'altra banda, aquests nomenaments o ratificacions eren per a primers consellers, que no necessàriament acompanyaven sempre el rei en els seus itineraris. A vegades, en firmes documentals, n'apareixen tots els noms, però altres vegades no. I al contrari, en d'altres moments, constaran uns altres firmants, als quals es podria qualificar de consellers secundaris.

Així les coses, enmig d'una pretesa cort a Osca —més aviat *curia regis*— i amb un nom de més —el de Guillem, vescomte de Cardona— que es va afegir a aquell quartet de pretesos governants, hi havia un galimaties de cal déu. Un embolic que Jaume I suportaria força temps perquè, en realitat, no hi havia cap mena d'organització als regnes de la Corona. I, naturalment, aquesta situació va explotar aviat sense que el rei, molt més a Aragó que a Catalunya, hi pogués fer res.

Un terratrèmol de bandositats nobiliàries durant uns quants anys, les unes darrere les altres, faria miques qualsevol ordre als territoris. La primera ocasió es va donar amb l'atac de Roderic de Liçana a Llop d'Alvero per qüestions personals que no ve al cas dilucidar. Sí que s'ha d'assenyalar, en canvi, el suport del rei a aquest últim, a qui li havia demanat ajuda, ja que li havien pres castell i vila. I com que Roderic de Liçana va tenir al seu torn el suport d'un noble d'altura, com era Pere d'Albarrasí, la situació va empitjorar.

Estudiada la documentació d'aquell moment, que pot coincidir amb el *Llibre dels feits*, l'activitat bèl·lica es va plantejar entre juny i agost de 1220. Per activitat bèl·lica s'entén el moment clau en què el rei Jaume i els seus aliats —altres nobles, prelats de Saragossa i Tarassona, mestre del Temple...— van posar setge a Albarrasí. A una ciutat i fortalesa aleshores impossibles no solament d'assetjar, sinó de vèncer en el seu intent. Més encara, el nombre de defensors i d'atacants era molt semblant. Pitjor encara si s'explica el fet que al camp reial hi havia infiltrats que podien explicar el que hi passava. Com així va ser, quan una sortida en tromba d'un grup d'assetjats va destruir una màquina d'atac a forteses —almanjanec es deia— ferint de mort els vigilants en guàrdia: els cavallers Pelegrín d'Ahonés i Guillem de Pueyo.

Aquest fet va obligar a un pacte, no a una rendició entre assetjats i assetjadors. No hi va haver res més, però tampoc res menys. Ara bé, per a una recopilació manifestament oberta a fets gloriosos del rei com és el *Llibre dels feits*, el final del setge d'Albarrasí atorga al sobirà més pena que glòria. Així s'intenta justificar-ne la solució negativa: «car aitants cavallers havia bé de dins o pus com nós havíem de fora. E nós que no hi podíem penre consell, ne havíem ab qui, car no havíem sinó onze anys» (Jaume I, 1971, paràgraf 16, p. 10). Una mica més d'edat tenia aleshores el rei d'acord amb els documents, però era igual. El fracàs era el que era i el mateix rei fa aquí una confessió ja coneguda: no tenia qui realment l'aconsellés.

I així van anar les coses, tot i que alguna no del tot malament. Des del setembre de 1218, si no abans, ja s'havia proposat la no falsificació de la moneda jaquesa, la que circulava tant a Aragó com a Catalunya. Aquest va ser un dels últims acords propiciats pel comte Sanç. A més, en aquest acord s'observen els progressos que la ciutadania dels burgs territorials volia fer malgrat les traves de la noblesa. Però és que la necessitat financera del rei era molt superior als desitjos nobiliaris. I Jaume I, o qui hi hagués al seu costat, va buscar solucions amb el suport de l'arquebisbe de Tarragona declarant aquest i la seva Església «*mutuos perpetuo debitores*».

I no solament això, ja que el rei sabia que era massa jove, que la problemàtica financera s'escapava a un nen més inclinat a batalles nobiliàries que a forats monetaris. En conseqüència, Jaume I, per decisió pròpia, es va refiar de l'orde al qual ho devia tot: els templers. I a ells, segurament a un català, fra Guillem, i a un aragonès, els dóna tot el poder per vigilar i subministrar-li els impostos i les necessitats econòmiques. El rei encara hauria d'estar, i per temps, sota la influència de l'orde del Temple. Amb matisacions a aquestes qüestions, que provenen de Ferran Soldevila, s'ha de mencionar l'estudi més extens de Thomas Bisson sobre les finances del jove Jaume (1213-1228) (Bisson, 1980, p. 161-208).

b) Un matrimoni sense tenir-ne l'edat: Jaume I i Elionor de Castella

Que Jaume I no tenia consellers pot ser veritat, però es va casar per primera vegada atenent consells: fonamentalment d'Eiximèn Cornell, Guillem de Cervera i també Guillem de Montcada. És a dir, una part destacada dels noms ratificats per Honori III. La raó donada per a aquest matrimoni queda ja enregistrada al *Llibre dels feits*. El rei era jove, estava subjecte a malalties o a algunes medecines i no hi havia seguretat en la seva fortalesa física. Com més aviat tingués un hereu, millor per als territoris. Qui va aconsellar això avui dia seria qualificat més aviat de sàdic. Ja que donar-li al rei noi aquestes raons, quan havia patit tant a la seva infantesa i seguia patint en la seva primeríssima joventut, no era precisament un tractament convenient.

No obstant això, Jaume I va fer cas i es casà amb Elionor de Castella, la germana petita de Berenguera, la dona del rei de Lleó Alfons IX. Ella va ser qui va dur les regnes de l'assumpta amb els consellers de Jaume I. I així, com ja havia fet el seu avi Alfons el Cast, Jaume I enllaçava amb una castellana, girant novament la política cap al sud i cap a Occident.

El matrimoni, a més, va tenir uns drets d'esposalles de gran categoria. Els castells i viles de Daroca, Épila, Pina, Uncastillo, Barbastre, Tamarit, Sant Esteve, Montblanc, Cervera, Siurana i Prades. És a dir, una bona llista de llocs importants a Aragó i Catalunya van ser concedits com a paga i senyal a Elionor de Castella. Una concessió, a més, acceptada per gran part de l'alta clerecia dels territoris i de la major noblesa, encara que no hi fossin presents ni el comte Sanç ni l'infant Ferran, l'abat de Montaragó. Perquè és possible que aquest enllaç i probablement la seva herència no acabessin d'agradar aquells amb qui es comptava com a hereus si Jaume moria.

Després de la cerimònia nupcial que va tenir lloc a Ágreda, fronterera amb Castella per la línia aragonesa, el rei va anar a armar-se cavaller. Ho va fer

a Tarassona, a la catedral d'aquesta ciutat, tot i que encara estigués a mitges en alguna armadura. Perquè segons el rei, encara que aquell febrer havia fet tretze anys, «no podíem fer ço que els homens han de fer ab sa muller, car no havíem l'edat» (Jaume I, 1971, paràgraf 19, p. 11). Si es fa cas del *Llibre dels feits*, Jaume I va haver d'esperar un any per assegurar la seva adolescència. Això, però, per a Ferran Soldevila no va representar cap trauma, per molt que alguns historiadors no reproduïssin mai aquest comentari de la crònica. O, al contrari, alguns, passant-se de psicoanalistes, veiessin un daltabaix emocional en el jove rei. Explicació que se sol donar al posterior comportament de faldilles atribuïble a la seva mancança en el moment oportú i davant d'una dona, Elionor, de més edat que ell.

Però la conducta de Jaume no es diferencia gaire de la del seu pare Pere el Catòlic i va ser vàlida amb Elionor quan el rei va arribar a la pubertat. Es podria dir que va ser més que vàlida, perquè Elionor va representar la primera dona de Jaume I. Aquella de la qual, malgrat tot, no es va enamorar o, en tot cas, l'amor va ser molt passatger, tot i que el seu primogènit, Alfons, va ser fruit d'aquesta unió.

Els historiadors a vegades estableixen comparacions sense tenir-ne proves decisives a l'abast de la mà. No crec que siguin definitivament segures les que assenyalen que a Elionor sempre se la va anomenar sereníssima reina i a Violant —ja ho veurem— caríssima reina. Potser sí, però no és segur. A més, Jaume I va ser amb la primera essent molt jove i molts dels seus escrits, en llatí, els feien els seus escrivans. Amb la segona, Jaume ja té vint-i-set anys i òbviament es troba molt més format. No obstant això, és probable que Jaume sentís per Elionor el primer contacte físic amb una dona sense necessitat de cap complex d'inferioritat per haver d'esperar un any a ser-ne el veritable cònjuge. I és possible que amb Violant s'emocionés molt més i es desacomplexés del pretès daltabaix.

Aquestes afirmacions tampoc responen a la realitat, o potser es pretén estúpidament que entre Elionor i Violant no hi va haver ningú més. I és clar que n'hi va haver, segur, com veurem o, al contrari, desconeixem Jaume. Ara bé, sereníssima o caríssima només són expressions de documents. Crec que Elionor va arribar a tenir un bon paper, i no solament sexual, en determinats moments polítics de Jaume. Era una dona més gran que el seu marit. Fins i tot alguns nobles la podien témer i no s'han d'oblidar totes les possessions que, després del matrimoni, havia acumulat. En alguns documents importants, Elionor apareix com la dona i l'ajudant perfecta de Jaume. Així va ser en el tractat fet amb Guillem de Cervera perquè el rei pogués tornar a terminis una

quantitat de deutes, força importants, que s'havia contret des de l'època del seu pare. No cal explicar aquí en què consistien aquestes devolucions. Però sí que s'ha de dir que la intervenció de la reina va ser fonamental. Al cap i a la fi, Elionor no era beneïta i el castell de Siurana, que li pertanyia com a paga i senyal esponsalícia, era donat en penyora a Guillem de Cervera.

Elionor també va entrar en joc quan Jaume, l'abril de 1222, va renovar la prohibició de falsificar moneda jaquesa. El pitjor no va ser això, ja que era normal. El pitjor va ser que Jaume se'n va desdir i va encunyar moneda inflacionista, sense el mateix pes i llei, però, això sí, amb la seva pròpia imatge i amb el seu nom escrit. L'arquebisbe de Tarragona, Aspàreg, va dir al rei que abusava del seu poder. I li ho va dir així perquè en documents anteriors el mateix Jaume havia demanat a prelat i nobles que, si era ell qui incomplia la llei, li ho recordessin. En conseqüència, Jaume I va fer marxa enrere i va prohibir aquesta encunyació mentre al seu costat hi havia i l'aconsellava la seva sereníssima muller. Sereníssima, sí, però amb sentit comú.

Possiblement el problema entre Elionor i Jaume fos un altre. Ambdós van arribar a conviure set anys. Molt de temps en el supòsit que la seva dona no hagués agradat al rei. Raons de consanguinitat haurien pogut ser adduïdes a Roma per demanar abans l'anul·lació. En realitat, a més del possible desamor d'un noiet que —descarregada la seva tensió— posava els ulls en d'altres dones, el que segurament va passar entre Elionor i Jaume, com podrem comprovar, no trigaria a succeir.

Mentrestant, i en l'entreacte d'aquests esdeveniments, els acords de Jaume i Guerau de Cabrera entorn d'Urgell i de la comtessa Aurembiaix es van tornar a trencar. Hi va tornar a haver exabruptes, conflictes bèl·lics, nous pactes el desembre de 1222 favorables una altra vegada a Jaume. No fa falta comentar-los. Venien a ser, com sempre, problemes amb la noblesa i, en aquest cas, a més a més, també s'hi afegia un destí amb un determinat amor.

10. Jaume I vençut per la seva noblesa. Humiliacions als reis (1222-1225)

Pretendre que el lector pugui seguir amb detall els fets esdevinguts aquests anys seria demanar massa. Potser s'hauria d'assenyalar com a factor essencial el moment en què el rei Jaume ha arribat a la pubertat, que ha mantingut relacions amb la seva dona i que, per tot això, està fent el pas de noi a home. Dissset anys el 1225, i amb tot el que li ha passat al nen rei escollit per Déu, ja és una edat plausible. Ja ho és per a un home que inicia la joventut amb algunes decisions que poden ser pròpies.

El *Llibre dels feits* ja havia reconegut temps enrere que a Jaume li faltaven consell o veritables consellers. Però ara aquests consellers —siguin més aragonesos o menys catalans, tant és— comencen a dubtar de la seva influència sobre el rei. Per primer cop s'adonen que aquest rei ja comença a ser un home, que ja ho ha estat al llit, que ho pot ser al govern, que vol intentar controlar la seva displicent noblesa. I aquesta, a més que sempre s'ha trobat en disputes amb ella mateixa, no està disposada a perdre-ho tot. Si és necessari, tota la noblesa s'aliarà per frenar el rei, sota el pretext que el vol protegir i aconseguir que les seves decisions siguin raonables o, millor dit, que li siguin favorables.

A més, era un temps en el qual feia la impressió que Roma i l'Església havien desaparegut del mapa. Estaven més preocupades per un rebrot d'Occitània que per la situació de Jaume I, que no podia fer res encadenat, com estava, a una noblesa poc occitana. O tal vegada aquesta noblesa, més envanida que mai, passa de tot. Aquesta també sembla una època en què els possibles suports de ciutats, d'aquella burgesia que sorgirà més tard, no existeixin. O, en tot cas, com és el de Saragossa, siguin controlades totalment per la noblesa. Al rei Jaume, després d'uns moments fins i tot de glòria militar, després d'unes decisions que finalment es revelen equivocades, se'l veu vençut. No, no serà així, com observarem, perquè per alguna cosa va ser elegit per Déu i Aquest no abandona mai.

Però anem a pams. I les primeres parts, tant com les últimes, d'aquest epígraf són molt ingrates. Al capdavant, els abusos nobiliaris que s'han de narrar comencen per una bajanada: una disputa per un astor propietat de Guillem de Cervelló que tant desitja Nunó Sanç com Guillem de Montcada. De les paraules als fets. En el primer cas, es trenca l'amistat dels dos darrers. I en el segon supòsit, els nobles de diversos territoris s'alineen en bandositats: els Montcada, per exemple, amb Pere d'Albarrasí; els Sanç amb l'infant Ferran, l'abat de Montaragó, i Pero Ahonés. És a dir, caps de sèrie catalans i continuadors aragonesos.

Una altra vegada, tant se val. Però no va valer el mateix la posició que el rei va prendre. Ja que, a petició de Nunó Sanç, que es veia perseguit per més de tres-cents cavallers a les ordres de Guillem de Montcada i Pere d'Albarrasí, Jaume I va començar a prendre decisions. Des de Lleida, va dir a Nunó Sanç que ell se n'anava a Montsó i que l'acompanyés fins a aquella fortalesa —eren temples— perquè no hi deixaria entrar ningú més. I així va ser. Quan els adversaris de Nunó Sanç van arribar davant d'aquelles portes, van haver de girar en rodó. I va passar el mateix amb d'altres grups comandats per l'infant Ferran i Pero Ahonés. Només aquests, teòricament favorables al rei, van poder entrar a Montsó.

El rei s'estava fent fort; el rei, a més, havia pactat amb Guerau de Cabrera a qui, al final de 1222, reconeixia momentàniament el comtat d'Urgell. I això, a grups dels Montcada, tampoc els agradava, ja que hi havia territoris d'allà que ells tenien sota custòdia. Aquestes qüestions eren realment més importants. Els Montcada van continuar la seva bel·licositat ja des del 1223 davant de la monarquia. Van atacar Alvari, al Rosselló, i Perpinyà, la capital del comtat. Estaven atacant Nunó Sanç, el noble d'aquest comtat. I Jaume I va respondre: no menys de cent castells i torres va arribar a forçar el futur Conqueridor que militarment aprenia de pressa. Amb molta pressa, potser, perquè els Montcada no cedien i van aconseguir mantenir-se en les seves posicions malgrat el setge que Jaume I va posar al seu propi castell des del setembre de 1223. Com va arribar a reconèixer el *Llibre dels feits*: «el castell de Montcada és aital que havent allí bon bastiment, si per fam no era, no es poria pendre per neguna host» (Jaume I, 1971, paràgraf 21, p. 12).

I així va ser. El rei va perdre tres mesos en aquell setge sense cap resultat i, a més, hi havia infiltrats entre les seves files que subministraven —si era menester— aliments als assetjats. El cas d'Albarrasí es repetia a Montcada. Jaume I, a principis de 1224 com a molt tard, es va veure obligat a aixecar el setge sense cap pacte de pau. El prestigi reial havia disminuït i la noblesa s'encrespava encara més. Els Montcada van seguir amb els seus atacs a Terrassa, l'Arboç i Piera (entre l'abril i el maig de 1224). El rei, mentrestant, es va traslladar novament a Aragó. Buscant aliats? Els Guerau i els Cardona que li havien mostrat cert sosteniment no hi van anar. L'hi van acompanyar l'infant Ferran, el seu oncle, i Pero Ahonés, entre d'altres.

Mes, ínterim, mentre Jaume I era al lloc d'Alagó, els Montcada van pactar amb tothom, fins i tot amb Nunó Sanç, que temps enrere tant s'havia mostrat favorable al seu familiar Jaume I. Però, si fins i tot en el *Llibre dels feits* s'explica com, en el primer conflicte ja assenyalat i després de les amenaces de Jaume I, «així partis-se don Nuno per honrat», mentre que els Montcada van ser «...fallits de ço que volien fer» (Jaume I, 1971, paràgraf 20, p. 11). Què havia passat? Doncs que senzillament tota la noblesa, pràcticament tota, s'havia aliat contra el rei. I tot i que aquest ho va percebre a temps l'hivern de 1224, ordenant que es tanquessin les portes d'Alagó, ja no hi va poder fer res. Fins i tot Nunó Sanç va anar a obrir l'entrada quan el rei li va donar l'esquena.

A la matinada, essent el rei a missa, se'ls va trobar tots: Guillem de Montcada, Pere Ahonés, Pere d'Albarrasí, Nunó Sanç, l'infant Ferran. Els seus teòricament homes més propers, el seu abans «caríssim» oncle Ferran, li van

aconsellar que anés a Saragossa perquè allà «nós som aparellats de fer per vós així com per senyor» (Jaume I, 1971, paràgraf 22, p. 13).

Quin principi de primavera que va suportar el 1225 Jaume I a Saragossa! Va anar a residir a l'alcàsser quasi per obligació, perquè altrament poc tenia a fer. El servei que els seus nobles li van prestar va ser dels que no s'obliden. Durant vint llargs dies, el rei Jaume i la seva esposa Elionor de Castella sabien que tenien vigilants, amb llits a l'entrada de l'habitació reial, per evitar qualsevol fugida. El rei estava segrestat. La reina estava desmoralitzada i sumida en un mar de llàgrimes. Fins i tot més d'un ric home va tenir la gosadia d'adreçar-s'hi quasi de mala manera. Què fer?

La pregunta assaltava el cap del ja home, tot i que encara una mica ingenu, que era Jaume I. En un instant, una pretesa llum de salvació li va arribar al pensament. A l'habitació, a tocar la finestra, hi havia una trapa que podia permetre que unes cordes al seu extrem es lliguessin a un seient a manera de gronxador. A Jaume encara li quedava algun noble o altre favorable a Saragossa: Artal de Luna, per exemple. Aquest, si coneixia el tema i podia arribar a parlar amb el rei, se situaria a l'exterior per rebre la reina, que baixaria així a la nit, aprofitant, a més, un descuit dels vigilants. Elionor ja en llibertat, el rei s'enfrontaria als seus nobles a un tot o res, amb la vida penjant d'un fil. Els seus pretesos servidors serien titllats de traïdors a l'alça i Déu diria què passaria després.

Però Déu no va dir res. La reina, dona més madura, es va negar a aquesta operació perquè, en llibertat o sense, la seva vida també estava en joc. «Sapiats que en taula ne ab corda, no avallaria d'aquí per nulla re del món» (Jaume I, 1971, paràgraf 23, p. 14). Així, Jaume es va haver de rendir. Ja no hi havia cap possibilitat i va acceptar tot allò que li van demanar els seus nobles: els 20.000 morabatins que li va exigir Guillem de Montcada pels danys causats per aquesta guerra a les seves terres catalanes. I, el pitjor, posar en mans de l'infant Ferran, sobretot, la partició de les honors d'Aragó, és a dir, de les cavalleries d'honor.

Ara sí, ara Jaume I podia sortir de Saragossa amb la seva esposa, però poca cosa va quedar de la unió dels reis. Elionor va marxar cap a Borja, cap a la frontera castellana, buscant-hi més seguretat. Jaume es va dirigir a Tortosa, on va arribar a final d'abril de 1225. Jaume I va fer donacions de castells —Miravet i Sufera— a l'església de Tortosa amb la finalitat de trobar nous contactes amb Roma, via el bisbe Ponç de Torrella. Però els Montcada també hi eren. Era lògic, perquè Tortosa, no el bisbat, en depenia. Així, el jove Jaume encara no havia arribat al més profund de la seva tragèdia.